

Dinobod XUDOYQULOVA,
Guliston davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: vatandoshzbekistan@gmail.com

O'zMU profpsixol DSc D.Illamova taqrizi asosida

FAMILY EDUCATION IN THE FORMATION OF LINGUISTIC SKILLS EDUCATION IS THE INITIAL FACTOR

Annotation

This article describes the influence of the family environment and the education and training of family members on the formation of linguistic abilities in a child. The importance of parent-child communication in the family environment in the formation of linguistic ability is based on the opinion of scientists.

Key words: Linguistic ability, family, language, parent, child, communication, environment.

СЕМЕЙНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ВОСПИТАНИЕ КАК ПЕРВОНАЧАЛЬНЫЙ ФАКТОР В ФОРМИРОВАНИИ ЯЗЫКОВЫХ СПОСОБНОСТЕЙ

Аннотация

В данной статье описано влияние семейной среды, воспитания и обучения членов семьи на формирование языковых способностей у ребенка. На основании мнения ученых обосновано значение детско-родительского общения в семейной среде в формировании языковых способностей.

Ключевые слова: Языковые способности, семья, язык, родитель, ребенок, общение, окружающая среда.

LINGVISTIK QOBILIYATLAR SHAKLLANISHIDA OILA TA'LIM-TARBIYASI DASTLABKI OMIL SIFATIDA

Annotatsiya

Ushbu maqolada bolada lingvistik qobiliyatlar shakllanishida oila muhiti va oila a'zolarining ta'limi va tarbiyasi ta'siri yoritilgan. Lingvistik qobiliyat shakllanishida oilaviy muhit ota-onaning farzand bilan muloqoti ahamiyati olimlar fikri bilan asoslangan.

Kalit so'zlar: Lingvistik qobiliyat, oila, til, ota-ona, bola, muloqot, muhit.

Kirish. Oila – insoniyat his-kechinmalari, hayajonli damlari, qiziqishi va qobiliyati, muomala maromlarini ifodalaydigan psixologik fenomendir. Bu haqida Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev “Oila men uchun muqaddas. Muqaddasligi shuki, avvalambor qayerda ishlashidan qat'i nazar, kim bo'lishidan qat'i nazar agar oilada tarbiya, oilada muhit, oilada hallollik, munosabat, tarbiyaga alohida e'tibor bermasa, hech qachon natija bo'lmaydi.” Bola bu shaxs bo'lib shakllanayotgan yosh individdir. Uning mukammal ya'ni individual bo'lishida jamiyatning oilaning ayniqsa ota-onaning o'rni beqiyosdir. Chaqaloq tug'ilganidan boshlab uni o'rab turgan atrof-muhit va ta'lim-tarbiya bolaning kim bo'lib yetishishini belgilab beradi. Binobarin, bola ilk dunyo haqida tushunchalarini ota-onasida ko'radi o'rganadi va biladi, Shu sababli hukumatimiz tomonidan oilalarda sog'lom ijtimoiy muhitni ta'minlash uchun juda ko'p ishlar qilinmoqda. Bu ishlar mustaqillikka erishgan kunimizdan boshlangan va hozirda ham davom etmoqda. Ota-ona bu jamiyatning muhim ishtirokchisi hisoblanadi. Ular bola shaxsini tarbiyalashda muhim vazifani bajaradi. Ota-onaning farzand bilan muloqoti, oila a'zolarining psixologik qo'llab-quvvatlashi, bolalik davrida til muhitining boyligi lingvistik qobiliyatining rivojlanishiga qanday ta'sir ko'rsatishi ilmiy yondashuvlar asosida ko'rib chiqiladi.

Til - insonning asosiy kommunikativ vositasi bo'lib, uning rivojlanishi jamiyatning umumiy taraqqiyoti va madaniyati bilan chambarchas bog'liq. Lingvistik qobiliyatlar – bu insonning tilni idrok etish, tushunish, gapirish va yozish qobiliyatlari nutq tushunish qobiliyatlari kabi tilga oid jihatlarini o'z ichiga oladi. Ular bolalikdan shakllana boshlaydi va ijtimoiy hamda kognitiv omillar ta'sirida rivojlanadi. Ushbu qobiliyatlarning shakllanishida oila muhim o'rin tutadi. Oila nafaqat bolaning ilk til tajribasi shakllanadigan muhit, balki uning lingvistik rivojlanishi uchun zarur sharoitlarni ta'minlaydigan asosiy ijtimoiy institut hisoblanadi. Bronfenbrenner (1979) o'zining ekologik tizimlar nazariyasida bolaning rivojlanishi atrof-muhit bilan bog'liqligini, ayniqsa, oila muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi. Shaxsning lingvistik qobiliyatlari oila muhitida shakllana boshlaydi. Ilk so'zlar, jumlar va tilga oid qoidalar bolaning ota-

onasi, aka-uka yoki opa-singillari bilan muloqot orqali o'rganiladi. Bolalar tilni oilada tabiatan o'zlashtiradi. S.L.Vigotskiyga ko'ra, insonning rivojlanishi va til qobiliyatlari ijtimoiy muhit bilan uzviy bog'liq. U "yaqin rivojlanish zonasi" (Zone of Proximal Development) tushunchasini ilgari surib, bolaning kognitiv rivojlanishi ota-onalar va atrof-dagilar yordamida shakllanishini ta'kidlagan. Ya'ni, bola mustaqil o'rganish qobiliyatiga ega bo'lsa ham, oila uning bilim doirasini kengaytirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ota-onalar va boshqa oila a'zolari bilan muloqot qilish orqali bola so'zlashuvning ilk qoidalarini o'rganadi. Oila a'zolari bola uchun birinchi til namunasi hisoblanadi. Ularning qanday gapirishi, so'z boyligi va talaffuz usullari bola til o'rganish jarayoniga bevosita ta'sir qiladi. Ota-onalar bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqot qilish bolaning til rivojlanishiga asosiy ta'sir ko'rsatuvchi omillardan biridir. Hart va Risley (1995) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, ota-onalar bolalariga qanchalik ko'p va boy til bilan gapirsa, ularning so'z boyligi va grammatik qobiliyatlari shunchalik yuqori bo'ladi. O'quv fanlariga bo'lgan munosabati har qaysi fanning ijtimoiy hayotdagi roli, uni o'qitish metodikasiga bog'liq. Bunda o'rta maktablarning quyi sinflarida olingan bilimlar yuqori sinfdagi ta'lim sharoitiga moslashishda o'quvchiga zaruriy asos bo'lib xizmat qiladi. Shunday qilib, oilada xorijiy tilini o'qitish tufayli keng ko'lamli bilimlar tizimini o'zlashtirilishi tufayli bolada tafakkurning faolligi, mustaqilligi, mazmundorligi, mahsuldorligi ortadi. Ularda mantiqiy tafakkur tarkib topib rivojlana boradi. O'zini anglash, jamiyat va tabiat rivojlanishining umumiy qonuniyatlarini bilish istagi bolada ilimga intilishni yuqori pog'onaga ko'taradi. Oila sharoitining ikkinchi tarkibiy qismi – til tajribasi tushunchasidir. Bolalarning til tajribasi til zahirasining lingvistik kompetensiyasi hisoblangan leksika, grammatika va talaffuz kabi materiallarni bilish, muayyan mavzular doirasida gapirish, tinglab tushunish, o'qish va yozuv kabi nutqiy kompetensiyalarni egallashdan iborat bo'ladi. Bir va undan ortiq tilni egallashda bolalarda muayyan til tajribasi hosil bo'ladi. Xorijiy til o'qitishida til tajribasining lingvistik va nutqiy tarkiblari hosil bo'ladi. Nutqiy tarkib muloqot malakasi, ya'ni axborot yetkazish va o'zgarlar fikrini idrok etib tushunish, axborot

olish va berish maqsadida til hodisalaridan foydalanish "lingvistik jihat"dan til hodisalariga doir kompetensiyalarni egallash nazarda tutiladi. Har ikki qism bir butun "til bilish" tushunchasini hosil qiladi. Lingvistik qobiliyat, avvalo, ona tilida shakllanadi, ikki va undan ko'p til bilganlarda uning tegishli qatlamlari oshib boradi. Chet til o'qitish jarayonida xotira va tafakkurda nutqiy va lingvistik tarkiblar boyishiga erishiladi. Fikrni ifodalashda turli tillarga oid vosita va usullar ishga tushadi. Ota-onaning bolaning savollariga javob berishi, uning gaplashishiga vaqt ajratishi va nutqini tuzatishi bolaning lingvistik rivojlanishiga yordam beradi. Masalan, bolaning noto'g'ri aytgan so'zlarini muloyimlik bilan to'g'rilash yoki yangi so'zlar bilan tanishtirish bu jarayonni tezlashtiradi. Oilada kitob o'qish odati bolaga lingvistik qobiliyatlarni rivojlantirish uchun kuchli asos yaratadi. Bolalar ertaklarni, hikoyalarni tinglab yoki o'qib, til strukturasi tushunadi, so'z boyligini oshiradi va grammatikani o'zlashtiradi. Oilaning madaniy darajasi va kitobxonlik muhiti bolaning til rivojlanishiga sezilarli ta'sir qiladi. Tadqiqotlarga ko'ra, oilada kitob o'qish odati bo'lgan bolalar lingvistik jihatdan rivojlangan bo'lishadi. S.L.Vigotskiy til va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganib, madaniy muhit til rivojlanishiga bevosita ta'sir qilishini ta'kidlagan. Agar oila ikki yoki undan ortiq tilda gaplashsa, bola lingvistik qobiliyatlarini kengaytirish imkoniga ega bo'ladi. Bilingvizm bolalarning til o'rganishga bo'lgan qobiliyatini oshiradi va ular bir nechta tilda erkin muloqot qilishni o'rganadi. Ular bola bilan muloqotda faol bo'lsa, bola ko'proq so'zlarni o'zlashtiradi va ularni turli vaziyatlarda qo'llashni o'rganadi. Oilada bolaga kitob o'qib berish yoki hikoya qilish orqali uning lug'at boyligi va tilga bo'lgan qiziqishi oshadi. Yaponiyalik olim Masaru Ibuka "Uchdan keyin kech" asarida bola miyasi cheklanmagan miqdorda ma'lumotni qabul qila oladi deb yaponiyalik bir oilaning farzandlari ingliz, ispan, italyan, nemis, fransuz tillarini otasi orqali erta yoshda o'rgatilganligini ta'kidlab o'tgan. Lingvistik qobiliyatlarni ham erta yoshdan shakllanish xususiyatiga ega ekanligi, bolalarga yoshligidan ikki yoki uch tilda muloqot qilishni o'rgatish mumkinligi isbotlangan. Oiladagi muloqot turlari bola til qobiliyatlarining shakllanishiga turlicha ta'sir qiladi. J.Piaje bolalar aqliy rivojlanishining turli bosqichlari mavjudligini ta'kidlagan. Uning fikricha, bola tilni va mantiqiy fikrlashni o'zining faol tajribasi orqali o'zlashtiradi, lekin bunda oila muhitining ahamiyati katta. Agar bola tilga boy, qo'llab-quvvatlovchi oilaviy muhitda ulg'aysa, u tezroq va aniqroq fikr bildirishga o'rganadi. Oila a'zolari bilan so'zlashish orqali bola til tuzilishini o'rganadi. Ochiq va erkin suhbatlar bolaning fikrlarini so'zlarda ifodalash qobiliyatini rivojlantiradi. Bolaning imo-ishoralari va yuz ifodalari orqali muloqot qilish qobiliyati ham oila muhitida shakllanadi, bu esa kelgusida uning nutqiy ifoda qobiliyatlariga ta'sir qiladi. Ota-onalar bola bilan muloqotda savol-javob usulini qo'llasa, bolaning analitik fikrlash va so'zlash qobiliyatlari rivojlanadi. M.Tomasello bolalarda tilning ijtimoiy o'rganilishi va qo'llanilishini tadqiq qilib, "Ijtimoiy-o'rganish nazariyasi"ni ilgari surib bolalar tilni kuzatish, taqlid qilish va ijtimoiy kontekst orqali o'rganishni ta'kidladi. Tomasello fikriga ko'ra til rivojlanishi insonning ijtimoiy va madaniy faoliyati bilan bog'liq.

Oilaviy muhitning til rivojlanishiga salbiy ta'sirini ham kuzatishimiz mumkin. Ba'zan oila muhitida bolada lingvistik qobiliyatlarning to'liq shakllanishiga to'sqinlik qiluvchi holatlar ham kuzatiladi. Misol uchun, agar oila a'zolari bola bilan kam muloqot qilsa yoki faqat buyruq ohangida gapirsa, bola til rivojlanishi jarayonida qiyinchiliklarga duch keladi va tengdoshlaridan ortda qolish holatlari kuzatiladi. Ota-onalarning noto'g'ri talaffuzi yoki tilga ehtiyotsiz munosabati bolaning lingvistik qobiliyatlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bolaning ko'proq televizor ko'rishi yoki gadjetlardan foydalanishi ularning jonli muloqotga bo'lgan ehtiyojini kamaytiradi. N.Xomskiy til o'rganish inson tabiatida borligini va bolalar tabiiy

ravishda tilni o'rganishga moyil ekanligini aytgan. Ammo uning fikricha, bu tug'ma qobiliyat oilaviy muhit bilan birga shakllanadi. Ota-onalar bolalar bilan qanchalik ko'p muloqot qilsa, ularning lingvistik rivojlanishi shunchalik tez va sifatli bo'ladi. Demak, ota-onalar farzandlarining qiziqish qobiliyatlarining shakllanishiga yoki shakllanmay qolib ketishiga ko'proq ta'sir o'tkazar ekanlar shunday ekan bolalar bilan ko'proq muloqot qilish ular bilan birga vaqt o'tkazish birga dars qilish yoki kitob o'qish kabi odatlarni oilada kunlik vazifa qilib olish kerak bo'ladi. Shuningdek, boshqa xorijiy tillarda ular bilan muloqot qilishni ham yo'lga qo'yish kerak. Oiladagi ta'lim bolalarning til qobiliyatlarini shakllantirishda katta rol o'ynaydi. Quyidagi yondashuvlar bu jarayonni yaxshilashga yordam beradi:

bola bilan muntazam suhbat qilish;
har kuni kitob o'qish va yangi so'zlarni o'rgatish;
bolaning savollariga batafsil javob berish;
bir nechta tilni o'rgatishni erta yoshdan boshlash.

Erta ta'lim berish degani bolalarni raqamlar va har xil ma'lumotlar bilan majburan lingvistik rivojlantirishga erishish degani emas, balki, hamma tajriba va ta'lim usullarini "o'z vaqtida" qo'llay olishdadir. Buni esa bolaga til-u kun g'amxo'rlik qiladigan ota-onadan boshqa hech kim uddalay olmaydi.

Tajribalarda kuzatsak, ota-onasi biladigan xorijiy tillarni bolalari ham bilishini ota-onalari o'rgatganligini kuzatishimiz mumkin. Erta yoshdan bolaga ikki tilni o'rgatish uning lingvistik qobiliyatlarini kengaytiradi va ko'p tilli muhitda o'zini erkin his qilishiga yordam beradi. Biroq, bu jarayon ortiqcha bosimsiz va tabiiy tarzda amalga oshirilishi lozim. Oiladagi muloqot uslubi ham muhim rol o'ynaydi. Bolalar ota-onalarning talaffuzi, muloqot uslubi va intonatsiyasini kuzatib, ularni o'zlashtiradi. Muloqotning quvnoq, samimiy va ochiq muhitda bo'lishi bolaning o'z fikrlarini ifodalashga bo'lgan ishonchini oshiradi. Bowlby tomonidan ilgari surilgan "bog'lanish nazariyasi"ga ko'ra, farzand va ota-ona o'rtasidagi hissiy yaqinlik bolaning o'zini erkin his qilishiga va til o'rganish jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Agar bola o'zini xavfsiz va qo'llab-quvvatlangan his qilsa, u yangi til birliklarini tezroq o'zlashtiradi. Ko'p tilda gaplashish xotira va mantiqiy fikrlashi yaxshilanadi, turli xalqlar va madaniyatlarni yaxshiroq anglash va yangi do'stlar orttirish va xalqaro muhitda ishlash imkoniyatini kengaytiradi.

Lingvistik qobiliyatlarining shakllanishi ko'p jihatdan oilaviy muhitga bog'liq. Lingvistik qobiliyatlar bolaning kelgusida o'zini ifodalashi va ijtimoiylashuvi uchun poydevor bo'lib xizmat qiladi. Lingvistik qobiliyatlarni tadqiq qilgan olimlar inson til qobiliyatining rivojlanish jarayonini biologik, kognitiv va ijtimoiy nuqtai nazardan o'rgandilar. Ularning tadqiqotlari tilni o'rganish mexanizmlarini yaxshiroq tushunishga, shuningdek, til rivojlanishida atrof-muhit, genetika va ijtimoiy munosabatlarning rolini aniqlashga yordam berdi. Oila bu poydevorni quradigan asosiy muhit hisoblanadi. Bola ilk marta til bilan oila ichida tanishadi va uning lingvistik qobiliyatlari oila tomonidan yaratilgan sharoitlarda rivojlanadi. Oila a'zolarining bola bilan sifatli va mazmunli muloqoti, muloqotdagi faolligi, kitobga bo'lgan qiziqishi va tilga bo'lgan e'tibori bola rivojlanishining asosiy omillaridan biridir. Shu sababli, ota-onalar farzandlarining til rivojlanishiga katta ahamiyat berishlari lozim. Lingvistik qobiliyatni yaxshi shakllanganligi amaliy maqsadda egallash nafaqat undan kelgusida kasbiy faoliyatda foydalanish, balki bolaning umumiy madaniyati, tafakkurini rivojlanib borishiga imkon yaratadi. Buning uchun xorijiy til darslarini samaradorligini yanada oshirish, bolalarni ota-onalar tili o'rganilayotgan mamlakatlar geografiyasi, tarixi, iqtisodi va siyosiy tuzumi, adabiyotiga oid manbalardan muntazam boxabar etib borishlarini taqozo etadi. Yuqoridagi vazifalar ham biror xorijiy tilda o'qishga axborot olishda asosiy vosita sifatida qarashga undaydi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. "Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir" - Toshkent; O'zbekiston. 2018.-512 b.
2. O'zbekiston Respublikasi ta'lim konsepsiyasi. 2019
3. Psixologik atamalar ruscha-o'zbekcha izohli lug'ati. Shoumarov G'.B. tahriri ostida - Toshkent: Fan va texnologiya, 2019, - 400 b.
4. Vigotskiy L.S. "Inson psixologiyasining rivojlanishi" 1939

5. Bronfenbrenner U. "Ekologik tizimlar nazariyasi" 1979
6. Tomasello M. "Tilni o'rganishning ijtimoiy asoslari" 2003
7. Ibuka M. "Uchdan keyin kech" Toshkent Akademyashr 2022
8. Hart, B., & Risley, T. R. Meaningful Differences in the Everyday
9. Experience of Young American Children. Paul H. Brookes Publishing. 1995
10. Bowlby, J. Attachment and Loss, Vol. 1: Attachment. Basic Books.1969
11. Bronfenbrenner, U. The Ecology of Human Development:
12. Experiments by Nature and Design. Harvard University Press 1979
13. Shoumarov G.B, Haydarov I.O, Sog'inov N.A "Oila psixologiyasi" akad litsey va kollej o'quvchilari uchun o'quv qo'l. – T.: "Sharq",2009 – 296 b.